

ЖИВЕТИ ЗА КЊИЖЕВНОСТ ДО ПОСЛЕДЊЕ СТРУНЕ СВОГ DNK

Замољена сам од стране Фондације *Рачанска баштина* да приложим текст који се тиче живота и стваралаштва мог супруга – Милорада Павића. Знала сам да то неће бити лак посао, с обзиром да је прошло тек или већ девет месеци од смрти мога мужа (једна пуна обрнута „трудноћа“), али нисам ни слутила да ће бити тако тешко. Бол за вољеним је кажу нормалан, постоје читаве психичке и физиолошке амплитуде туге, мада је мени овај текст због нечег другог легао као камен на срце. Пре свега, како да о неком ко је до јуче био моја телесна реалност, пишем у прошлом лицу?! Како да помирим суштинску shizofreniju између приватног и јавног? Како да будем објективна, а субјективна?

Без обзира што сам се више од четврт века и професионално бавила стваралаштвом, биографијом, библиографијом Милорада Павића, чини ми се да тек сада ништа не знам о њему. Био је мој муж, мој љубавник, мој писац и то је довољно да се бојим необјективности после његове смрти.

Најпре сам мислила да напишем нешто налик прилогу за биографију, да дам податке о последњим годинама Павићевог живота, које су биле за нас обоје јако тешке због подмуклог подземног деловања српске књижевне средине, због болести, несрећа, контроверзи, а онда сам схватила да болујем од аутоцензуре. Међутим, како је у мојим белетристичким књигама управо биографски и аутобиографски моменат играо главну улогу, запрепастила сам се како *post mortem* стање блиске особе може да изазове такву суштинску неслободу говора. Далеко

од тога да се бојим суда јавног мњења, да сам спутана било каквим идеолошким консеквенцама. Не! Спутана сам сопственим емоцијама!

Зато је најбоље писати о томе како је Милорад Павић писао, стварао, како је изгледала његова књижевна радионица, шта је био занат, а шта божији прст.

Павић је писао руком, а за записивање је користио бележнице без линија и коцкица. Биле су махом мале да могу да стану у џеп, лепо дизајнираних корица. Једино су „белешке” за „Хазарски речник” писане у великим свескама налик на дебеле књиге. Повезане су код књиговесца у грубо ткано платно налик на сукно.

Белешке су разнородне. Или су идеја, или реченица, или упутство за структуру књиге, покатакд схема или цртеж. Ретко када је континуирани рукопис од неколико страна. Ти записи би увек започињали цртицом, а када би били искоришћени, додавао је усправну линију и тај знак „плуса” би потврђивао да је мисао нашла своје место у финалном рукопису.

Осим бележница, свака туђа књига коју би читао препуна је његових рукописних реченица. Неке се односе на само штиво, мада је већина везана за оно што би он тренутно писао. Књига је служила као инспирација, подстицај. С обзиром да је био страствен читач целог живота, могу слободно да кажем како наша кућна библиотека заправо цела представља рукописну заоставштину Милорада Павића.

Морам да се осврнем на Павића и као читаоца. Био је потпуно залуђен читањем. Кад затворим очи готово да не могу да га замислим без књиге у рукама. И поред завидне библиотеке у кући, поред књига које смо готово свакодневно на овај или онај начин добијали, он је куповао у књижарама књиге, али много више је застајао код уличних продаваца старих књига, разгледао и готово увек пазарио понеки примерак.

Био би очајан када би видео неразрезану књигу, неотворену. Стално би говорио како је та књига мртворођена, ако није прочитана, ако није нешто на њој забележено, па макар то био тривијални списак дневне куповине власника, флека од кафе, обриси дна неке чаше. Колико год сам се ја „хигијенски” ужасавала похабаних књига, толико их је он волео. И гомилао их.

Готово је невероватно да је Павић, велики заговорник електронске књиге, неко ко је пођеднако уживао у архивама (стално ми је говорио како ти рукописи или књиге миришу на бисквите), у мирису свежих,

новоштампаних књига, исто колико и у светлуцању електронских екрана, у модерним технологијама.

Књига коју би тренутно читао, осим белешки, врвела је од заврнутих углова листова, а пошто би га мрзело да оловком обележава делове, реченице које га занимају, радио је то ноктом. Пуне су нам књиге „невидљивог мастила”, уреза његовог нокта. Увек би читао по неколико књига напоредо и готово ниједну није остављао недочитану, ма колико га нервирала. На моју примедбу да модерно време не трпи расипање енергије, одговарао би да је професионалац, а не читалац аматер. Често се секирао када би му се учинило да ће неки писац „забрљати” ствар са заплетом, са крајем или нешто слично. Пошто смо имали ритуале читања наглас, када би ми он увече читао или директ преводио неку књигу, често је додавао своје реченице, правећи се тобоже невешт. Некада би ми требао цео „пасус” да схватим како *ad hoc* допуњује туђу књигу сопственим идејама.

Увек је писао обичном оловком, зато што хемијска или пенкало неће да пишу кад их користите лежећи. А највише је волео пљоштане, такозване дунђерске графитне оловке, које остављају мастан, дебео траг. Мени су личиле на крејон арапских жена. Црн, податан, страстан. Када је у Француској изашао „Хазарски речник”, Пјер Белфон, његов тадашњи издавач и заступник светских права, купио му је скупоцено златно налив перо. Приликом повратка у Београд, авионом, складиште мастила је због притиска експлодирало, уништило сако и од тада више није користио налив пера. Говорио је да су гушчија пера за писање много безбеднија.

Милорад Павић је пример писца који никад није са собом имао „званичну” оловку када би био у спољњем свету. Увек ју је заборављао код куће и силно се секирао кад у датој ситуацији, а та ситуација се дешавала стално, јер су га непрекидно заустављали због потписа, није имао оловку. Опредила сам му, као савесна супруга, све цепиће разних сакоа лепим оловкама, али ништа није помогло. Одмах би их губио.

Што се тиче писања, своје белешке би потом уносио из свезака и са маргина поменутих књига у компјутер. Полако би градио роман, причу, драму, шта год би било тренутно у раду. Често је писао ноћу. Када би га ухватила креативна зачараност, а то је било стално, радио је до тоталне исцрпљености. Није било ни говора да би поштедео своје здравље зарад писања. Често је изгледао као неко ко не може да се „скине” са писања. Књижевни зависник. Милорад Павић је био апсолутно неко ко је живео за књижевност до последње струне свог DNK.

У многим изјавама, интервјуима, Павић често говори са искреном запитаношћу о томе која ће бити књига коју ће последњу читати. Сада, на жалост, ја могу да му одговорим. Биће то (била је) „Травничка хроника” Иве Андрића. Ишчитавана по ко зна који пут.

Половина припреме за писање неког дела састојала се код Павића од сакупљања грађе, тешког рада, историјског проучавања, коришћења разних приручника, мапа, атласа, црквених календара, Вуковог Рјечника, Библије, интернет сајтова, сликарских монографија, путовања на место догађања, ослушкивања пијачног језика, разговора по кафићима, да би се то онда полако и врло споро склапало у целину. Друга половина, о којој јавност готово ништа не зна, а која јесте Божији дар, јесу Милорадови снови. Сањао је много, често, врло интензивно. Пошто би увек поподне мало одспавао, да би добио како је он говорио, два дана у једном, тада би сањао. Дакле, већ у првом дремежу почео би да се трза целим телом, готово су то биле конвулзије (неуролози би знали која је то фаза сна). Онда би се брзо пренуо и сваки пут ми рекао: „Ах, задремао сам и сањао чудан сан”. Онда би следило препричавање од пола сата невероватних перфектно заокружених целина, чије је сањање временски трајало можда минут или два! Никад ми није била јасна та временска диспропорција.

Већина тих снова би била касније уграђивани у текст који је писао, са врло малим стилско-занатским интервенцијама. Зато што су ти снови, сами по себи, већ били савршено стилизовани. Снови су му били читави синопсиси, нешто за шта би на јави био потребан огроман радни напор. Али, далеко од тога да је стваралаштво Милорада Павића продукт неисцрпног бездана несвесног. На јави је био воркохолик, неко ко је писању прилазио готово са војничком дисциплином и одговорношћу која се граничи са државничком, а не уметничком.

Када би ми свечано рекао да је завршио писање одређене књиге, то је значило у пракси да ће још око годину дана радити тешко и напорно на рукопису. А чак и када би предао књигу у штампу, рад на рукопису се ту није завршавао. Павићеви издавачи су се ужасавали свог писца, јер су знали да ће уносити измене до последњег часа, у преломе, у поновљена издања, непрекидно. Старао се о својој књизи збиља до потпуног финала. Радио је са техничким уредником, лектором, преводиоцем... Превод сваке своје књиге која би била на енглеском, француском, руском или немачком пролазио је лично онолико пута колико је то преводилац захтевао. С друге стране, дешавало се да када стигну ауторски примерци из земаља попут Јерменије, Јапана, Кореје, Израела

или из Кине, уопште не можемо да утврдимо о којој је књизи реч уколико нема бар неког податка исписаног латиничним писмом.

Не ретко ми је говорио да за његову књижевну каријеру постоји један преломни датум. И то не фигуративно, реч је о врло одређеном дану. У рукопису „Хазарског речника”, на једној страници пише: „Роман-речник – одреднице, имена и догађаји, места. Када се речник прочита добија се целина романа. „Затим следи белешка: „8. XII 79. увече. Од сада се више не бавим науком о књижевности.”

Ради подсећања треба рећи да је „Хазарски речник” изашао из штампе 1984. године.

Огроман комад времена односила је пословна преписка са бројним издавачима широм света, са преводиоцима, славистима, читаоцима. Слава не пада са неба и иза ње стоји стварно мукотрпан рад који се, све да човек и хоће, не може прекинути. То је некакав перпетуум мобиле који не дозвољава опуштање, нехат, боемштину, нити охолост. Особа мора сносити одговорност свог успеха. Много пута сам ламентирала да ће нам књижевност и послови око књижевности појести приватни живот. Ја нисам особа која је тако наркотично заљубљена у литературу. Заљубљена сам у љубав. Али, морам признати да се Павић није бојао да покаже своју љубав, своју емотивност у и ван књига, што је на балканским патријархалним просторима врло ретко. Волети тако отворено све што истински волиш несвакидашња је слобода у свачијем животу.

Као што је са страшћу браздао ноктом странице у књигама, тако је и испред његовог писаћег стола остао материјални траг жестине с којом је стварао. На паркету око столице нема већ одавно лака. Све је потпуно изгуљено, састругано, до саме текстуре дрвета. Када смо пре неколико година реновирали стан, намерно смо оставили ту површину таквом каква јесте, оглоданом од писања.